

سبک زندگی، پیش نیاز اخلاق چندگانه زیست محیطی دانشجویان

مورد مطالعه: دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز

فاطمه خوشنامی^۱، منصور شاه ولی^۲

^۱کارشناسی ارشد رشته ترویج و آموزش کشاورزی؛ Khoshnami.f93@gmail.com

^۲استاد بخش ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز؛ shahvali@shirazu.ac.ir

چکیده

ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از سرمایه‌گذاری‌ها بر روی پروژه‌های عظیم محیط‌زیستی، نتایج رضایت بخشی را به دنبال نداشته‌اند. این موضوع، متخصصان را به این اندیشه رهنمون کرد که چالش با مسائل محیط‌زیستی، علاوه بر دیدگاه فنی، نیازمند رویکردهای جدید جامعه شناختی، اخلاقی و فلسفی است. اخلاق زیست محیطی، شاخه‌ای از مبحث اخلاق فلسفی است که پیرامون روابط اخلاقی انسان‌ها با محیط پیرامون آنها بحث می‌کند. این تحقیق که هدف کلی آن بررسی میزان آگاهی اخلاق زیست محیطی چندگانه دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز است، بر آن است تا برنامه‌ای برای ارتقای آگاهی آنان ارائه نماید. از منظر روش شناختی، تحقیق حاضر از نوع پژوهش‌های کاربردی است که با روش توصیفی-پیمایشی انجام گرفت و داده‌های آن با ابزار پرسش‌نامه جمع‌آوری گردید. جامعه آماری پژوهش را دانشجویان دانشکده کشاورزی تشکیل می‌دهد که تعداد ۱۹۱ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند. نتایج نشان داد "مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های فرهنگی، مذهبی و زیست محیطی" و همچنین "سبک زندگی آنها" از عوامل اثر گذار بر اخلاق چندگانه زیست محیطی آنان است. همچنین نوع سبک زندگی دانشجویان مهم‌ترین پیش بینی کننده اخلاق چندگانه زیست محیطی آنان می‌باشد. یافته‌ها این نکته را یادآور می‌شود که بنابر نظر "ادوارد دومینو" اقدام به هر امری، الزاماً نباید از کانون توجه، شروع شود. به عبارت دیگر، تعیین "سبک زندگی" دانشجویان پیش‌نیاز اخلاق چندگانه زیست محیطی آنان می‌باشد. اصلاح سبک زندگی امکان تحقق اخلاق چندگانه زیست محیطی فوق‌الذکر را در دانشجویان میسر می‌سازد.

کلید واژه: اخلاق زیست محیطی، سبک زندگی، دانشجویان کشاورزی دانشگاه شیراز

* نویسنده مسؤؤل: فاطمه خوشنامی. نشانی الکترونیکی: Khoshnami.f93@gmail.com

Lifestyle, the prerequisite for multiple environmental ethics students' The studied case: College of Agriculture, Shiraz University

¹Fatemeh Khoshnami, ²Mansour Shahvali

¹Master of Science in Agricultural Extension and Education: Khoshnami.f93@gmail.com

² Prof. of Dept. of Agricultural Extension and Education: shahvali@shirazu.ac.ir

Abstract

Evaluations demonstrate that many of investments on immense environmental projects have not led to satisfactory results. This subject led the specialists toward the idea that challenging with environmental problems not only requires technical perspective but also requires considering new sociological, ethical, and philosophical perspectives. Environmental ethic is one of the branches of philosophical ethic which discusses about the human's ethical relations with surrounding environment. The main aim of this research is to investigate the awareness level of students in Shiraz University, College of Agriculture regarding multiple environmental ethics and tries to provide a program to improve the students' awareness in this field. From methodological perspective, present study is an applied research which was carried out using descriptive and survey techniques and its data were collected through a questionnaire as a research tool. The statistical population of this study includes all the students of College of Agriculture that 191 students were selected as a sample by means of stratified random sampling method. Results showed that "students' participation in cultural, religious and environmental activities" as well as their "lifestyle" are of the factors influencing multiple environmental ethics. Findings reminded that, according to Edward Domino, doing anything should not necessarily start from its` spotlight. In the other words, determining the "lifestyle" of students is a precondition for their multiple environmental ethics. Lifestyle modification makes it possible for students the feasibility to realize the multiple environmental ethics.

Keywords: Multiple Environmental Ethics, lifestyle, Students of Agriculture Shiraz University

طرح مسئله

بشر امروز، برای رفاه و آسایش خویش بهایی بس گزاف می‌پردازد به طوری که نه با درون خویش، نه با دیگران و نه با طبیعت و کل هستی هماهنگی دارد و لذا مایه عذاب خویشتن و آشفته‌گی نظام طبیعت شده است. زیرا رابطه او با همنوعان، سایر موجودات زنده و کل طبیعت، بر پایه حرص، سودجویی و استثمار است و این درد بشر و جهان امروز است (مدنی، ۱۳۸۲). این ها همگی بدان دلیل است که انسان با کمک فناوری قادر شده است در گستره کره زمین تخریب ایجاد کند (Bourdeau, 2014) و به نیرویی مقتدر تبدیل شده است که باعث تخریب بستر حیات و قطع ریشه‌های هستی خویش می‌گردد (کاظم زاده، ۱۳۸۸). اگر چه دیر هنگام، ولی انسان امروز از خواب غفلت بیدار شده و در پی چاره است تا این جهان از نابودی کامل نجات یابد و آشفته‌گی‌ها را برطرف سازد. انسان در ابتدا، بر این باور بود که مشکلات پیش آمده را می‌توان با فنون و فناوری های پیشرفته رفع نمود اما در ادبیات پایداری نیمه دوم قرن بیستم چنین مطرح گردید که مشکلات زیست محیطی که به دست انسان‌ها به وجود آمده‌اند، تماماً با صرف به کارگیری فنون و فناوری‌ها، برطرف نمی‌شود؛ بلکه نیازمند تغییر فکر و رفتار آن‌ها است و اهمیت این موضوع تا حدی است که سمت و سوی علوم زیست محیطی از محیطی و فیزیکی به سمت رفتاری در حال تغییر است (محقق داماد، ۱۳۸۸). در همین راستا، بسیاری بر این باورند که جدایی دین از زندگی می‌تواند عامل اصلی بروز این مشکلات باشد زیرا آنچه مردم درباره بوم خود انجام می‌دهند وابسته به آن چیزی است که آنان پیرامون روابط خود با اشیاء و محیط پیرامون می‌اندیشند (شاه ولی و همکاران، ۱۳۸۶). از طرف دیگر، معرفت شناسان نیز معتقدند که در مجموعه باورهای هر باورمند، برخی از آنها مرکزیت بسیار قوی دارند (خوشنویس، ۱۳۸۸) و علت اصلی به وجود آمدن بحران های زیست محیطی را، مطابقت نداشتن نظریه های علمی جدید با این باورهای مرکزی می‌دانند. ولی بشر بارها تلاش کرده است تا جامعه را با قراردادهای هنجاری خود ساخته اداره کند، اما باید دانست، جامعه ای که با قراردادهای بشری اداره شود، جامعه ای است بحران زده که دائماً متوجه معضلی می‌شود که قبلاً هرگز به آن فکر نکرده، قراردادی برای آن تنظیم ننموده و توان خروج از آن را نیز ندارد، زیرا یک حکم قدسی متعالیه همه جانبه بر جامعه حاکم نیست (طاهرزاده، ۱۳۸۹). در مقابل، جامعه‌ای که به یک منبع الهی متصل است و با آن خود را اداره می‌کند کمتر دچار تزلزل می‌شود. مکتب زیست محیطی اسلام، به تمام جنبه های انسان، محیط و جهان هستی، هماهنگ و متوازن و در مسیر الهی توجه می‌کند (اصغری لقمجانی، ۱۳۷۸). اسلام طبیعت را مقدّس می‌داند و معتقد است بر رابطه انسان با طبیعت قداست حاکم است (عابدی سروستانی و همکاران، ۱۳۸۶). بنابراین رابطه انسان با محیط، تحت تأثیر نظرات، عقاید، ارزش ها، افکار و رفتار اوست و هر تغییر در این موارد مسئولیت و بهره برداری وی را از محیط تغییر خواهد داد لذا، هر گونه تغییر در محیط می‌باید از انسان آغاز گردد زیرا این انسان ها هستند که سرانجام توصیه‌ها را بنا بر چگونگی خصوصیات روانی خود تفسیر و تعبیر نموده و ممکن است آنها را به کار برند و یا رد نمایند (شاه ولی، ۱۳۷۵). در این رابطه الگوی شاه‌ولی بر این نکته تأکید دارد که از رویکرد فعلی پایداری که بر تفکر پراگماتیسم تمرکز دارد، به رویکرد پایداری متعالیه که بر به کارگیری فلسفه و دین برای حفاظت از منابع مبتنی است، می‌باید تغییر نماید. به همین منظور ضروری است تا انسان‌ها که در استفاده مستقیم از منابع هستند، عمیقاً درک گردند (Shahvali, 1994). از زمان چنین نگرشی، بیش از سه دهه می‌گذرد (شاه ولی، ۱۳۸۱) و آثار آن در اسناد کلان بالا دستی نظیر سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۴ به چشم می‌خورد. برای مثال، در این سند از برخی فناوری های برتر نظیر؛ علوم شناختی به عنوان دانشی میان رشته ای و نو، نام برده شده است. این علوم با درک فعالیت های شناختی انسان در تلاش است تا راز بزرگترین سرمایه آدمی یعنی مغز و ذهن او را کشف نماید و کارکردهای مغز را به عنوان عالی ترین و پیچیده ترین اثر خلقت خداوند بشناسد (کی نژاد و بصیرنیا، ۱۳۸۹). لذا، بر این اساس، رویکرد متعالیه، شناخت عمیق انسان از جمله فکر و رفتار او را از دیدگاه فلسفی و دینی کانون پژوهش قرار می‌دهد و بر این اعتقاد است که فکر و رفتار، هم در زندگی و هم در محیط متجلی می‌شوند و لذا برای هرگونه تغییر در روابط انسان با محیط باید ابتدا رفتار او را تغییر داد که خود مستلزم تغییر فکر اوست. بنابراین، برای تغییر فکر و رفتار انسان، به مجموعه مقررات رفتاری بر پایه اخلاق زیست‌محیطی، نیاز است تا روابط انسان با طبیعت را بازخوانی نمود. از این رو، اغلب دانشمندان و متخصصان محیط‌زیست، حفاظت از محیط‌زیست را یک امر مهم اخلاقی می‌دانند (محبوبی

و رمضانی، ۱۳۹۰). اگرچه اخلاق به طور سنتی، به تعریف روابط بین افراد و افراد با جامعه می‌پردازد، اما بنا بر نظر برخی صاحب‌نظران، اخلاقی که رابطه متقابل انسان با زمین، حیوانات و گیاهان را تنظیم کند، وجود نداشته و امروز تبیین مفاهیم اخلاقی، نیازمند تشریح، بازشناسی و بازسازی مفاهیم اخلاقی بیش از هر زمان دیگر احساس می‌شود. لذا، گسترش اخلاق به محیط‌زیست و انسان، یک فرصت و ضرورت زیست‌محیطی است (شاه‌ولی و همکاران، ۱۳۸۶).

بسیاری از فلاسفه اخلاق، مایلند این گفته را که اخلاق با این پرسش سرو کار دارد که در رفتار انسان چه چیزی خوب و چه چیزی بد است، به عنوان تعریفی مناسب از اخلاق بپذیرند. آنها همچنین معتقدند که پژوهش‌های اخلاقی به معنای دقیق کلمه به رفتار یا عمل محدود می‌شود (توکلی و عسگری یزدی، ۱۳۸۸). برای درک اهمیت این موضوع همین بس که اخلاق بخشی از زندگی انسان‌ها را تشکیل می‌دهد و همان طور که اجسام مادی واقعیت دارند، عناصر اخلاقی مانند عشق، ارزش‌ها، تکالیف و فضایل نیز واقعیت دارند (هولمز، ۱۳۸۲). موضوع اخلاق به طور عمده، ارائه قواعد کلی‌ای است که به موجب آن، بتوان از بدها اجتناب کرد و خوبی‌ها را تأمین نمود (توکلی و عسگری یزدی، ۱۳۸۸). بعضی نا آگاهان، مسائل اخلاقی را، امری خصوصی در زندگی شخص می‌دانند و یا آنها را مسائل مقدس روحانی و معنوی می‌دانند که تنها در زندگی شخصی اثر دارد، در حالی که این اشتباه بزرگی است، زیرا بیشتر مسائل اخلاقی، بلکه همه آنها، آثاری مادی و معنوی در زندگی اجتماعی انسان‌ها دارد. جامعه انسانی که با اخلاق همراه نباشد، به یک جنگل بدل می‌شود که تنها قفس‌ها می‌تواند از فعالیت‌های تخریبی حیوانات انسان‌نما پیشگیری کند. در غیر این صورت نیروها به هدر خواهند رفت، استعدادها سرکوب خواهند شد، امنیت و آزادی بازیچه دست هوس‌بازان می‌گردد و زندگی مفهوم واقعی خود را از دست می‌دهد (بلوچیان طوقی، ۱۳۹۴). بنابراین، نپذیرفتن اصول اخلاقی و نداشتن سبک زندگی معقول که متضمن حقوق همه افراد باشد، تنها به اخلاق‌زدایی و یا یک معضل اقتصادی صرف محدود نمی‌گردد، بلکه از آنجا که این نیازها از طبیعت تأمین می‌شوند، به طور مستقیم به سلامت محیط‌زیست، جامعه و افراد آن صدمه می‌زند. به جرأت می‌توان گفت که بخش عمده تخریب و آلودگی طبیعت از تصرف‌های غیر ضروری و غیر اخلاقی افراد ناشی می‌شود. از چنین وضعیتی، نتیجه‌ای جزء این نیز نباید انتظار داشت (شمسایی، ۱۳۷۸). بنابراین از پیش فرض‌های اساسی مطالعات محیط‌زیست آن است که بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی را با ارتقای آگاهی عمومی از محیط‌زیست می‌توان برطرف کرد. به عبارت دیگر، اعتقاد بر این است که آگاهی زیست‌محیطی راه رفع بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی است (صالحی و امام قلی، ۱۳۹۱). به طوری که بدون آن، نمی‌توان امیدی به بهبود محیط‌زیست داشت (رمضانی، ۱۳۹۱). از این‌رو آگاهی اخلاقی عبارت است از "به رسمیت شناختن ظرفیت‌های بالقوه یک فرد که تصمیم و اقدامات او می‌تواند بر منافع، رفاه و انتظارات او از خود و دیگران تأثیر بگذارد و ممکن است مخالف یا موافق با استانداردهای اخلاقی دیگران باشد" (Löfström, 2012). بنابراین، پرسش این است که آیا دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز از اخلاق چندگانه زیست‌محیطی آگاهی کافی دارند؟

دانشجویان از بهترین گروه‌های هدف برای ایجاد آگاهی اخلاق زیست‌محیطی در آنان است. به دو دلیل لازم است آنان از مسائل زیست‌محیطی آگاه باشند: اول، آنها موقعیت‌هایی را در جامعه آینده به دست خواهند آورد که نا آگاهی از آنها، پیامدهایی را بر طبیعت بر جای می‌گذارد، دوم، آنها باید نقش مؤثری در حفاظت از محیط‌زیست ایفا کنند (Nath, 2011).

پیشینه نظری و تجربی

اخلاق محیط‌زیست عمیقاً در سبک زندگی ریشه دارد و فرصتی برای نجات زندگی در سیاره زمین است (Mantatov & Mantatova, 2015). اخلاق زیست‌محیطی، انسان را با راه حل مشکلات زیست‌محیطی از طریق برقراری عدالت و تساوی حقوق، آشنا می‌کند (Nasibulina, 2015). از آنجا که رفتارهای اخلاقی در زمره رفتارهای غیر بازتابی یا کنشی هستند، ماهیتی ارتباطی دارند؛ یعنی با امری دیگر مرتبطند. به بیان روشن‌تر، کنش‌ها گاهی در ارتباط انسان با خود، خدا، هم‌نوعان و گاه با طبیعت بروز می‌کنند. با این وصف در علم اخلاق، با یک تقسیم‌بندی می‌توان رفتارهای اخلاقی فرد را در روابط با خود، دیگران، خدا و طبیعت در نظر گرفت (صادقی و سبحانی‌نیا،

۱۳۹۰). لذا، پنج سنخ اخلاق را می‌توان مطرح نمود: ۱. فردی، ۲. بندگی، ۳. اجتماعی و ۴. ناظر بر طبیعت (آلبویه، ۱۳۸۸) و ۵. رابطه خداوند با طبیعت. بنابراین، اخلاق زیست‌محیطی با مواردی از جمله رابطه انسان با طبیعت، شناخت طبیعت از سوی انسان و احساس مسئولیت در انسان نسبت به حفظ منابع آن برای نسل‌های آینده، سروکار دارد که همگی تحت پوشش اخلاق محیط‌زیست قرار می‌گیرند (محبوبی و رضانی، ۱۳۹۰). با توجه به مطالب فوق، اجزای اخلاق زیست‌محیطی مطرح می‌شوند:

اخلاق فردی

متفکران مذهبی و فلاسفه اصرار دارند که تکامل ما به روابط نزدیک‌مان با طبیعت وابسته است. برای این منظور باید از اندیشیدن درباره خود آغاز کنیم، به عبارت دیگر، به خودمان به عنوان یک جامعه یا یک جهان بزرگتر ببینیم و معتقد باشیم که همه یک خانواده بزرگ هستیم (Monserud, 2003). افراد، به عنوان شهروند و مصرف کننده، در برابر مشکلات زیست‌محیطی مسئول هستند. از این‌رو آنان از نظر اخلاقی مسئول مشکلات زیست‌محیطی شناخته می‌شوند که اشاره به این نکته دارد که مصرف کننده، یک عامل فعال و مسئول است (Fahlquist, 2009) زیرا با خودشناسی به کرامت نفس، عظمت این خلقت بزرگ الهی و اهمیت روح آدمی که پرتویی از انوار الهی و نفع‌های از نفعات ربانی است، پی می‌برد. انسان با شناخت نفس خویش، به استعداد‌های متنوعی که برای پیشرفت و ترقی از طرف خداوند در او نهاده شده است، پی می‌برد و تشویق می‌گردد تا برای پرورش آنها بکوشد تا شکوفا شوند؛ گنج‌های درون جان خویش را استخراج کند و گوهر خود را هویدا نماید. بنابراین طبیعت بستر خودشناسی و شناخت بهتر خویش می‌باشد (بلوچیان طوقی، ۱۳۹۴).

اخلاق اجتماعی

شرع، دارای دو عنصر عبادت و معامله است، عبادت، به رابطه انسان با خداست و معامله به رابطه انسان با دیگران و به طور کلی به زندگی روزانه انسان مربوط است. این دو عنصر برای رفاه همه انسان‌ها و دستیابی به پنج هدف شریعت یعنی، محافظت از ایمان، خود انسان (نفس)، عقل، آیندگان و ثروت در کنار هم هستند (Deuraseh, 2009). در سراسر جهان، بزرگترین تأثیر تخریب طبیعت، بر سلامت انسان‌ها است که سبب بی‌عدالتی اجتماعی نیز می‌شود. علت این تخریب‌ها ازدیاد جمعیت، آلودگی آب و هوا، جنگل‌زدایی، گرم شدن کره زمین و اسراف است (Tyagi et al., 2014). اثرات سوء فعالیت انسان‌ها بر طبیعت به عنوان یک کل با رشد جمعیت جهانی و تولیدات اقتصادی در حال افزایش است. در واقع اعمال انسان‌ها سبب انقراض گونه‌های غیر انسانی می‌شود (Tufa, 2015). اخلاق اجتماعی، به طرح اصول ارزشی حاکم بر روابط اجتماعی انسان می‌پردازد که مهم‌ترین آنها، رعایت عدالت و پرهیز از ستم است (جاویدان و همکاران، ۱۳۹۱). به طور کلی، اخلاق اجتماعی شامل کارهایی است که انسان نسبت به دیگران انجام می‌دهد و روابطی است که با دیگران برقرار می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۸۷).

اخلاق بندگی

خداوند، وجودی مستقل است ولی انسان و سایر آفریده‌ها موجوداتی وابسته‌اند؛ در برخی آیات قرآن کریم برای رابطه انسان با خداوند از واژه‌ی قرب استفاده شده است مانند آیات ۸۵/ واقعه و ۶/ق. در توضیح آنها آمده است که مراد از قرب به خدا، نزدیکی مکانی و زمانی نیست؛ انسان می‌تواند با حرکات اختیاری و انتخابی، با اعمال و کردار نیکو و دوری از هر زشتی و پلیدی به مقامی برسد که مورد عنایت خاص الهی قرار گیرد؛ به طوری که همه خواسته‌هایش به اجابت رسند (بحرانی و همکاران، ۱۳۹۴). برای مثال، بحران‌های محیط‌زیست، ناشی از آن است که آدمی از این که خدا را محیط حقیقی بداند، تمرّد نموده است و خود را جدا و مستقل از محیط الهی می‌انگارد. در حالی که ذکر خدا، به عنوان "المحیط"، یعنی آگاهی و توجه به قداست جهان و این دیدگاه عرفانی اسلامی، همواره مورد مداقه بوده است (محقق داماد، ۱۳۷۳). انسان، باید در این جهان مراقب اعمال و رفتار خویش باشد تا حق خداوند را ادا کند، برای بندگی او بکوشد، به

مردم ستم روا نکنند و با طبیعت نیز به درستی رفتار نمایند. انسان در مقابل همه موجودات از جمله حیوانات و طبیعت مسئولیت دارد و لذا، باید تقوای الهی را نسبت به آنها رعایت کند. یعنی از قوانین اسلام پا فرا نهد. زیرا از مهم ترین گناهان، فساد آفرینی در زمین یا تخریب و ویرانگری آن است که اگر کسی به آن مبتلاء گردد گناهی بزرگ مرتکب شده است (زروانی و خداجویان، ۱۳۸۴). به طور کلی، حوادث عالم، تا اندازه‌ای تابع اعمال انسان‌هاست؛ یعنی اگر انسان‌ها از خدا اطاعت کنند و راه بندگی او را بیمایند، درهای رحمت و برکات الهی بر آنان گشوده می‌شود ولی چنانچه از این راه منحرف شوند و در وادی گمراهی قدم نهند و به اندیشه باطل و انگیزه‌های فاسد آلوده گردند، در جامعه‌ی انسانی فساد پدید می‌آید و دامنه‌اش خشکی و دریا را فرا می‌گیرد و ملت‌ها را بر اثر ستم، جنگ، نا امنی و دیگر شرور به هلاکت می‌کشاند، زیرا هر مصیبتی دامنگیر انسان شود، دستاورد شوم خود اوست (جوادی آملی، ۱۳۹۱). برای مثال، اگر دولت یا ملتی عمداً به فضای سبز، سالم و نشاط آور نیندیشند، از آلودن آن نپرهیزند و مخلوق طبیعت خدا را بیالایند، یا در برابر آلودگی آن سکوت کنند، مشمول قهر خدا خواهند شد (همان). بنابراین شریعت نمی‌تواند بدون اطلاع از طبیعت به درستی اجرا شود. از این رو بر هر انسانی است که یک سبک زندگی سالم برگزینند که در آن بین انسان و دیگر موجودات عدالت و تعادل حفظ می‌شود. این نوع نگرش از طرف کسانی است که مسئولیت‌های خود را نسبت به خدا، آگاهانه انجام می‌دهند (Saniotis, 2012).

اخلاق ناظر طبیعت

انسان و طبیعت به طور ذاتی با هم مرتبطند و تا حد زیاد بهم وابسته‌اند (Moore et al., 2006). انسان‌ها در سه سطح با طبیعت تعامل دارند. اولین سطح تعامل این است که انسان، طبیعت را در تلوزیون و نقاشی‌ها می‌بیند. دومین سطح تعامل، زمانی است که انسان در طبیعت حضور دارد مثل صحبت کردن با دوستان در یک بوستان، مطالعه در یک باغ، قدم زدن و یا دوچرخه سواری در دل طبیعت. سومین سطح از تعامل انسان با طبیعت ارتباط نزدیک و مشارکت فعال در طبیعت مثل باغبانی و کشاورزی کردن (Moore et al., 2006 ; Pretty, 2004). علاوه بر استفاده از طبیعت برای امرار معاش و بقاء، انسان‌ها از طبیعت برای بهبود کیفیت زندگی خویش نیز بهره‌مند می‌شوند. در حقیقت طبیعت، طیف وسیعی از مزایا را برای انسان‌ها دارد. از جمله این‌که طبیعت، استرس‌ها را کاهش می‌دهد، بر احساسات و رفتار انسان‌ها تأثیر مثبت دارد و بهبود کلی سلامت روانی آنان را باعث می‌گردد (Keniger et al., 2013). بنابراین، مسئولیت اخلاقی انسان در برابر طبیعت، برحسب فضیلت امانتداری و جانشینی او در زمین و نیز قاعده‌ی تلازم حق و تکلیف، در قبال تصرف و بهره‌برداری از طبیعت است؛ حقی که خداوند به انسان عنایت فرموده است (فتحعلی، ۱۳۹۰). بنابراین، جلوگیری از آلودن هوا، هدر رفت آب، تخریب زمین‌های مزروعی و اسراف و تبذیر در آنها، وظیفه‌ی آحاد جامعه است (هاشمی، ۱۳۷۷). کرونن، استدلال کرده است که انسان‌ها باید مرز خود با طبیعت را نگه دارند. بیانیه کرونن، توسط شولتز اعتبار لازم را به دست آورد زیرا او اعلام نمود که نگرانی‌های فرد، به نوع و سطح ارتباط او با طبیعت بستگی دارد. شولتز و همکاران او در سال ۲۰۰۴ اظهار داشتند که ارتباط فرد با طبیعت ضمنی و یا ناخودآگاه است (Vining et al., 2008). به طور کلی، انسان به عنوان محور جهان، که کارایی و ثمربخشی پدیده‌های گیتی در راستای منافع، مصالح، زندگی، بالندگی و آزمودن او طراحی شده است، این حق را پیدا کرده است که بهترین بهره‌برداری را بدون تخریب طبیعت از آن داشته باشد (هاشمی، ۱۳۷۷).

رابطه خدا با طبیعت

دیدگاه قرآن آن است که همه چیز روی زمین برای انسان است و محیط زیست هدیه‌ای از طرف خداوند برای او است. ولی ما به اصول خاصی که در قرآن پیرامون روابط زیست محیطی انسان‌ها اشاره دارد توجه نمی‌کنیم. در حالی که بر اساس آموزه‌های اسلامی، از مجموعه محدودیت‌ها برای رفتار انسان، کنترل خود در برابر مصرف بیش از حد است که بر چهار اصل استوار است و عبارتند از: توحید، فطرت، میزان و مسئولیت. توحید. خداوند خالق جهان است و نظم طبیعی که در آسمان‌ها و زمین است متعلق به او است. خداوند بر اساس فطرت، انسان را خلق کرده است. همه خلقت از نظم و هدف برخوردارند و در یک حالت تعادل پویا قرار دارند. اگر خورشید، ماه و زمین این نظم

را نداشته باشند زندگی بر روی زمین و استفاده از آن غیر ممکن می‌شود. از دلایل نظم در طبیعت تسلیم خداوند بودن است (Khalid, 2010). طبیعت یک منبع الهام بخش نیز می‌باشد که سبب درک فعل الهی در خلقت می‌شود (Saniotis, 2012). بنت (1956, 1961, 1966) نیز از این اصل پشتیبانی می‌کند و بر این نکته تأکید دارد که جهان مادی و معنوی به یک اندازه قابل قبول هستند و انسان به عنوان یک تاثیرگذار بین این دو قلمرو بزرگ، هماهنگی ایجاد می‌کند (Monserud, 2003). قرآن بارها و بارها نقل می‌کند که جهان با هماهنگی، زیبایی و تناسب که نشانه‌هایی از صنع الهی‌اند، شناخته می‌شود. خداوند بر اساس توحید، جهان را خلق کرده است و تمام هستی نشان از کثرت در وحدت دارد. توحید اساس عمل و اندیشه انسان است و نافذ زندگی شخصی و زندگی اجتماعی است (Saniotis, 2012). مطالعات پیرامون آگاهی زیست‌محیطی در داخل و خارج از کشور، نتایج کاملاً محسوسی داشته است (Larijani, 2010) به برخی از آنها اشاره می‌شود. شبیری و همکاران (1391)، در ارزیابی میزان آگاهی کارشناسان نوسازی از مسایل زیست محیطی بافت‌های فرسوده شهرها، به این نتیجه رسیده‌اند که آگاهی آنان به جز در مفاهیم محیط زیست در سایر جنبه‌ها مطلوب نیست و از این نظر کارشناسان زن و مرد تفاوت دارند. همچنین، آنان معتقدند میزان آگاهی نقش تعیین کننده ای در نگرش کارشناسان نسبت به محیط‌زیست بافت‌های فرسوده شهرها دارند. صفاری (1388)، در بررسی میزان آگاهی زیست محیطی زنان خانه دار شهر تهران در استفاده و مدیریت منابع طبیعی برای دسترسی به توسعه پایدار به این نتیجه رسیده است که از نظر افراد جامعه، اصلی‌ترین عامل معضلات محیطی، ضعف فرهنگ زیست‌محیطی و پس از آن بی‌اطلاعی و نا آگاهی آنان از این معضلات است. بیشتر پاسخ گویان، سازمان حفاظت محیط‌زیست را اولی‌ترین سازمان متولی حفظ محیط‌زیست می‌دانند و بیشترین نیاز برای اجرای فعالیت‌های زیست‌محیطی، آموزش حفاظت از محیط زیست است. زهتاب یزدی (1389)، در بررسی آگاهی، نگرش و رفتار زیست محیطی اساتید دانشگاه های شهر تهران به این نتیجه رسید که اساتید از آگاهی، نگرش و رفتارهای تقریباً مناسب نسبت به محیط زیست برخوردارند و میزان آگاهی آنان نقش مهمی در تعیین نگرش زیست محیطی آنان دارد. این نگرش در رفتارهای زیست محیطی آنها نیز مؤثر است. همچنین اساتید مرد از میزان آگاهی بیشتری برخوردارند، ولی اساتید زن از نگرش مثبت و رفتار صحیح تری نسبت به محیط‌زیست برخوردارند. آستالین (2011)، در پژوهش آگاهی‌های زیست‌محیطی دانش‌آموزان متوسطه و آموزشی مؤثر بر آن به این نتیجه رسیده است که تفاوت معنی داری بین دانش‌آموزان دختر و پسر از لحاظ آگاهی‌های زیست محیطی وجود ندارد. همچنین تفاوت معنی داری از نظر آگاهی محیط‌زیست بین دانشجویان ساکن در منطقه روستا و شهر وجود ندارد.

اهداف تحقیق

هدف کلان این تحقیق سنجش آگاهی اخلاق چندگانه زیست‌محیطی دانشجویان مقطع کارشناسی دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز است و اهداف اختصاصی زیر برای آن مد نظر قرار گرفت:

- مقایسه میانگین آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی دانشجویان از لحاظ ویژگی‌های فردی و اجتماعی
- تعیین رابطه سبک زندگی دانشجویان با آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی آنان

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و روش انجام آن توصیفی - پیمایشی است. با توجه به ماهیت و اهداف پژوهش، دانشجویان کشاورزی دانشگاه شیراز در نظر گرفته شدند و روش نمونه‌گیری آن از نوع طبقه بندی و نسبت طبقات است. جمعیت تحقیق 1111 نفر دانشجویان مقطع کارشناسی دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز در سال تحصیلی 95-1394 بودند که با فرمول کوکران حجم نمونه آماری 191 نفر بود. نمونه‌گیری، تصادفی طبقه‌ای و با نسبت طبقات است. داده‌های آن با پیمایش و ابزار پرسشنامه جمع‌آوری گردید. پرسشنامه، پس از مطالعه

¹ Stalin

ی اسنادی و پیشینه‌ی تحقیق و مبانی نظری موضوع، طراحی گردید که گویه‌های اجزاء اخلاق چندگانه زیست‌محیطی و سبک زندگی به شرح زیر می‌باشند:

"اخلاق فردی" با آگاهی فرد از خود برای تصمیمات، اعمال و رفتار روزمره خود و چگونگی استفاده از نعمت‌های الهی، تعریف می‌شود. "اخلاق بندگی" با شناخت فرد نسبت به خداوند، نعمت‌های او و افعال نیک برای رسیدن به خداوند، تعریف می‌گردد. "اخلاق اجتماعی" همان بایدها و نبایدها و رفتارهای فرد در تعامل با دیگران و محیط پیرامون خود تعریف می‌شود. "اخلاق ناظر بر طبیعت" چگونگی تعامل و بهره‌مندی فرد از طبیعت برای تأمین نیازهای زندگی او تعریف می‌شود. "رابطه خداوند با طبیعت" توجه داشتن به بسیط بودن و مالک بودن خداوند بر همه مخلوقات عالم، تعریف می‌گردد. "سبک زندگی"، فعالیت‌ها و رفتار دانشجویان مبتنی بر آگاهی آنها می‌باشد که با سه جز هوشیاری در مصرف، چگونگی گذارندن اوقات فراغت و روابط اجتماعی تعریف می‌شود.

برای روایی پرسشنامه از نظرات و پیشنهادهای اساتید بخش ترویج و آموزش کشاورزی دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز استفاده شد. برای سنجش اعتبار پایایی آن یک تحقیق مقدماتی (Pilot test) تعداد ۳۰ نسخه پرسشنامه توسط دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران تکمیل گردید و مقدار کرونباخ آلفا آن ۰/۹۰ به دست آمد. نسبت دانشجویان رشته‌های کارشناسی دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز در جدول نشان داده شده است.

جدول ۱. حجم نمونه آماری دانشجویان رشته‌های مختلف

ردیف	رشته	کارشناسی
۱	مهندسی آب	۲۳
۲	اقتصاد کشاورزی	۱۴
۳	ترویج و آموزش کشاورزی	۱۲
۴	زراعت و اصلاح نباتات	۱۴
۵	علوم باغبانی	۱۴
۶	علوم خاک	۱۳
۷	علوم دامی	۱۲
۸	علوم و صنایع غذایی	۲۰
۹	گیاه پزشکی	۱۷
۱۰	منابع طبیعی (محیط زیست و مرتع‌داری)	۲۹
۱۱	بیوسستم	۲۳
۱۲	بیوتکنولوژی	-
	جمع کل	۱۹۱

یافته‌ها

الف. توصیفی

جدول ۲ میانگین میزان آگاهی اجزای اخلاق زیست‌محیطی دانشجویان را نشان می‌دهد که جزء "اخلاق اجتماعی" بیشترین میانگین را دارد. بنابراین می‌توان گفت دانشجویان به بایدها و نبایدهای اخلاقی در تعامل با دیگران بیشتر آگاه هستند.

جدول ۲. میانگین اجزای آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی دانشجویان مورد مطالعه

انحراف استاندارد	میانگین*	اجزاء اخلاق
۰/۳۲	۳/۴۹	فردی
۰/۵۲	۳/۵۷	رابطه خداوند با طبیعت
۰/۳۲	۳/۸۰	بندگی
۰/۵۷	۳/۸۶	ناظر بر طبیعت
۰/۵۳	۴	اجتماعی
۱/۷۰	۱۸/۷۵	کلی

* (طیف لیکرت: خیلی کم: ۱ تا حدودی: ۳ زیاد: ۴ خیلی زیاد: ۵)

مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های مختلف از ویژگی‌های شخصی - اجتماعی آنها است که جدول ۳ میانگین مشارکت آنان را در این فعالیت‌ها نشان می‌دهد. تعداد دانشجویانی که در فعالیت‌های فرهنگی مشارکت دارند کمترین فراوانی ۴/۲ درصد را دارند. بیشترین فراوانی مربوط به فعالیت‌های متنوع (مذهبی، فرهنگی و زیست محیطی) به طور هم‌زمان و فعالیت‌های مذهبی است. به این معنی که ۳۵/۱ درصد آنان هم‌زمان در جلسات مذهبی، کلاس‌های قرآنی، فعالیت‌های فرهنگی در دانشگاه یا خارج از آن و کانون‌های و گردهمایی‌های دانشجویی در زمینه محیط‌زیست شرکت دارند. حدود ۳۵ درصد از دانشجویان فقط در فعالیت‌های مذهبی شرکت دارند. حدود ۱۰ درصد آنان در هیچ یک از این فعالیت‌ها مشارکت ندارند.

جدول ۳. فراوانی مشارکت دانشجویان مورد مطالعه در فعالیت‌های مختلف

درصد	فراوانی	مشارکت در فعالیت‌های
۳۵/۱	۶۷	مذهبی
۴/۲	۸	فرهنگی
۱۵/۷	۳۰	زیست محیطی
۳۵/۱	۶۷	متنوع دانشجویی
۹/۹	۱۹	عدم مشارکت
۱۰۰٪	۱۹۱	مجموع

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۴. میانگین سه مؤلفه سبک زندگی دانشجویان مورد مطالعه را نشان می‌دهد که روابط اجتماعی بالاترین میانگین را در بین دانشجویان دارد.

جدول ۴. فراوانی مؤلفه‌های سبک زندگی دانشجویان مورد مطالعه

انحراف استاندارد	میانگین*	مؤلفه‌های سبک زندگی
۰/۸۱	۳/۱۱	مصرف
۰/۷۸	۲/۹۷	اوقات فراغت
۰/۷۶	۳/۳۲	روابط اجتماعی
۰/۶۳	۳/۱۴	میانگین

* (طیف لیکرت: خیلی کم: ۱ کم: ۲ تا حدودی: ۳ زیاد: ۴ خیلی زیاد: ۵)

ب. تحلیلی

آزمون F نشان داد که اولاً مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های مذهبی، فرهنگی و زیست‌محیطی باعث ارتقای آگاهی کلی اخلاق زیست محیطی آنان می‌شود. دوم، هر چه این فعالیت‌ها متنوع‌تر بوده باشد، این آگاهی‌ها زیاده‌تر است. به عبارت دیگر مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های مذهبی، فرهنگی و زیست‌محیطی، به طور معناداری باعث ارتقای اخلاق چندگانه زیست‌محیطی آنان شده است (به غیر از جزء اخلاق بندگی).

جدول ۵. مقایسه میانگین آگاهی اخلاقی و اجزاء آن از لحاظ مشارکت دانشجویان در فعالیت‌های مختلف

Sig	F	میانگین*	مشارکت در فعالیت	اجزاء آگاهی اخلاقی
۰/۰۰۱***	۵/۶۶	۳/۵۶ ^a	متنوع	فردی
		۳/۵۳ ^a	مذهبی	
		۳/۴۸ ^a	زیست محیطی	
		۳/۴۱ ^a	فرهنگی	
		۳/۱۹ ^b	عدم فعالیت	
۰/۱۳	۱/۸۰	۳/۸۳ ^a	مذهبی	بندگی
		۳/۸۲ ^a	متنوع	
		۳/۸۲ ^a	زیست محیطی	
		۳/۷۷ ^a	فرهنگی	
		۳/۶۱ ^b	عدم فعالیت	
۰/۰۰۱***	۶	۴/۱۴ ^a	زیست محیطی	اجتماعی
		۴/۰۹ ^a	متنوع	
		۴ ^a	مذهبی	
		۳/۷۱ ^b	عدم فعالیت‌ها	
		۳/۳۴ ^b	فرهنگی	
۰/۰۰۱***	۱۱/۰۹	۴/۰۵ ^b	متنوع	ناظر بر طبیعت
		۳/۹۹ ^b	زیست محیطی	
		۳/۸۷ ^b	مذهبی	
		۳/۳۰ ^a	عدم فعالیت	
		۳/۲۱ ^a	فرهنگی	
۰/۰۰۱***	۵/۴۸	۳/۷۲ ^b	متنوع	رابطه خداوند با طبیعت
		۳/۵۸ ^b	زیست محیطی	
		۳/۵۶ ^b	مذهبی	
		۳/۲۴ ^a	عدم فعالیت	
		۳/۱۰ ^a	فرهنگی	
۰/۰۰۱***	۱۰/۶۶	۱۹/۲۷ ^a	متنوع	آگاهی اخلاقی
		۱۹/۰۳ ^a	زیست محیطی	
		۱۸/۸۰ ^a	مذهبی	
		۱۶/۸۵ ^b	فرهنگی	
		۱۷/۰۶ ^b	عدم فعالیت	

***P ≤ ۰/۰۰۱

*حروف متفاوت نشان دهنده تفاوت معنادار می‌باشد.

جدول ۶ همبستگی سبک زندگی دانشجویان با آگاهی اخلاق زیست محیطی آنان را نشان می دهد و نشانگر آن است که این دو رابطه معنادار با شدت "کم" تا "متوسط" دارند. به عبارت دیگر، با بهبود سبک زندگی دانشجویان آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی آنان نیز بهبود می یابد.

جدول ۶. همبستگی سبک زندگی دانشجویان با آگاهی اخلاقی و اجزاء آن

متغیر اخلاق	مقدار ضریب همبستگی پیرسون (r)	* (p)	شدت همبستگی
فردی	۰/۳۲	۰/۰۰۱***	متوسط
بندگی	۰/۱۴	۰/۰۴*	کم
اجتماعی	۰/۳۰	۰/۰۰۱***	متوسط
ناظر بر طبیعت	۰/۳۴	۰/۰۰۱***	متوسط
رابطه خداوند با طبیعت	۰/۲۴	۰/۰۰۱***	کم
آگاهی اخلاقی	۰/۳۷	۰/۰۰۱***	متوسط

***P ≤ ۰/۰۰۱

*P ≤ ۰/۰۵

اجرای رگرسیون گام به گام برای پیش بینی کننده های آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی

به منظور تعیین توانایی پیش بینی کننده های آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی از آزمون رگرسیون به روش مرحله ای استفاده شد. دو متغیر سن (X₁) و سبک زندگی (X₂) توانستند تغییرات احتمالی آگاهی اخلاقی را پیش بینی کنند. متغیر سن با ۰/۰۰۲ R² = درصد از تغییرات احتمالی آگاهی اخلاقی را پیش بینی می کند؛ در مرحله دوم با وارد شدن متغیر سبک زندگی به معادله رگرسیون R² از ۰/۰۰۲ به ۰/۱۴ افزایش می یابد. همانطور که ملاحظه می شود، متغیر سبک زندگی با بتای ۰/۳۷ بیشترین نقش را در تبیین تغییرات متغیر آگاهی اخلاق چندگانه ایفا می کند. به عبارت دیگر، با افزایش یک واحد انحراف معیار در سبک زندگی، ۰/۳۷ انحراف معیار، آگاهی اخلاق چندگانه افزایش می یابد.

جدول ۷. نتایج رگرسیون چندگانه گام به گام بررسی تأثیر متغیرهای پژوهش بر آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی

مدل	R ضریب همبستگی	R ²	B	Beta	t	Sig
ضریب ثابت			۱۵/۵۶			۰/۰۰۱
سن	۰/۰۴	۰/۰۰۲	۰/۰۵	۰/۰۴	۰/۶۵	۰/۵۱
سبک زندگی	۰/۳۷	۰/۱۴	۰/۳۳	۰/۳۷	۵/۵۷	۰/۰۰۱

$$Y = 15/56 + 0.05 (X_1) + 0.33 (X_2)$$

$$Y = \text{آگاهی اخلاق چندگانه زیست محیطی}$$

$$X_1 = \text{سن}$$

$$X_2 = \text{سبک زندگی}$$

بحث و نتیجه گیری

طبیعت سالم برای زندگی، یک نعمت برای انسانها است؛ اما آنها در اندیشه رشد مداوم اقتصادی، به استفاده گسترده از طبیعت اقدام می کنند که با تخریب همراه بوده است. گسترش تدریجی بحران های زیست محیطی که دامنه آن افزون بر انسان، جانوران و گیاهان را نیز در بر گرفته است، سبب شده است تا جوامع انسانی به طبیعت بیشتر توجه پیدا کنند (ابراهیمی تبار و ارجمند، ۱۳۹۳). امروزه، حفظ طبیعت از مهم ترین نیازهای اساسی ادامه حیات بر روی کره زمین است که کوتاهی در این مورد آسیب های جبران ناپذیری به وجود می آورد و باعث

تهدید سلامت کلیه موجودات از جمله انسان‌ها می‌شود (قاسمی و قاسمی، ۱۳۹۴). با توجه به نتایج این تحقیق، میانگین آگاهی اخلاق چندگانه زیست‌محیطی دانشجویان در حد "متوسط" است. ولی مشارکت همزمان در فعالیت‌های مذهبی، فرهنگی و زیست‌محیطی برای ارتقای این آگاهی مؤثر است. دانشجویان با درک این فعالیت‌ها و مشارکت در آنها به این فعالیت‌ها تعلق خاطر پیدا می‌نمایند. این نوع تعلق خاطر که حاصل ارزیابی مثبت یا منفی از این فعالیت‌های محرک‌زا است، نهایتاً نوعی تمایل، جهت‌گیری یا آمادگی در آنان به وجود می‌آورد که باعث ارتقای آگاهی زیست‌محیطی آنها می‌شود. همچنین، نتایج نشان داد که آگاهی اخلاقی و اجزای آن با سبک زندگی به طور کلی و هر یک از مؤلفه‌های آن رابطه‌ی معنادار، دارد که شدت آن "کم" تا "متوسط" است. همچنین، سبک زندگی اولین پیش‌بینی‌کننده آگاهی اخلاق چندگانه زیست‌محیطی است. از این‌رو انتخاب سبک زندگی دانشجویان می‌تواند حافظ سلامت محیط و هدایت آنها به سوی سعادت واقعی باشد و روش‌های نادرست زندگی، سلامت آنها و طبیعت را به خطر می‌اندازد. دانشجویان بر اساس حالات فکری و روحی، سلامت روان، نوع اندیشه‌ها و جهان بینی خود، عملکرد و رفتاری را از خود بروز می‌دهند که بر اساس آنها ممکن است سبک زندگی آنها شکل بگیرد و از یکدیگر متفاوت شوند. از مباحثی که می‌توان آن را جزو اصول سبک زندگی قلمداد نمود و دامنه آن را از عقاید و باورها تا رفتار زیست‌محیطی فرد دانست اخلاق زیست‌محیطی آنان می‌باشد (فلاح، ۱۳۹۳). بنابراین دانشجویان برای یک آگاهی اخلاق چندگانه زیست‌محیطی نیازمند تغییرات اساسی در سبک زندگی برای حفاظت از محیط زیست هستند. اگر چه تحول در سبک زندگی دشوار است، اما انسان مؤمن دائم در صدد بهینه‌سازی اوقات عمر خویش است و سعی در اصلاح، تنظیم، تقویت و در نهایت بهره‌مندی بهتر از این فرصت می‌نماید. از این‌رو داشتن یک سبک زندگی مطلوب دو نوع جهت‌گیری لازم است: یکی بایدها و نبایدهای مورد قبول در زندگی و دیگری شیوه‌های اجرا و عینیت بخشیدن به آن (کجباف و همکاران، ۱۳۹۰). در گام نخست، دین با ارائه جهان بینی و ایدئولوژی ویژه، زیربنای شکل دهی دیندارانه به زندگی را می‌سازد و سپس با ارائه دستورالعمل‌های خاص برای کلیه ابعاد زندگی انسان، به گونه‌ای که شکل دهی به آنها است (محمدزاده، ۱۳۹۵). بنابراین سبک زندگی باید به نحوی اصلاح شوند که نه تنها از نظر فن و فناوری، بوم‌گرا و مناسب با جغرافیای محل باشد که البته از ضروریات تحقق پایداری است، بلکه به بوم‌معرفتی به عنوان یک وظیفه معرفتی سازگار و انسجام بخش با انگیزه‌های صحیح و بنیان نظری قابل دفاع، نیز توجه نماید (شاه‌ولی و ابراهیمی، ۱۳۹۴). بنابراین، پیشنهاد می‌شود که دانشجویان سبک زندگی خود را با سبک اسلامی پیش ببرند. زیرا زندگی اسلامی با تمام ابعاد زندگی فرد مرتبط است. همچنین، اسلام دستورالعمل‌هایی در حوزه اخلاق زیست‌محیطی مثل روابط انسان با خود، دیگران، خداوند و محیط مطرح می‌کند (محمدزاده، ۱۳۹۵) اما سبک زندگی اسلامی به این دلیل که اسلامی است با عواطف و شناخت‌ها ارتباط دارد (کاوپانی، ۱۳۸۸) و عاملی است که فرد را قادر می‌سازد تا ضمن شناخت بهتر از خود و دیگران به ایجاد روابط مناسب با مردم و سازگاری با محیط و جامعه بپردازد. زیرا رفتار افراد از عواملی است که از سبک زندگی تأثیر می‌پذیرد و این رفتار زمانی می‌تواند شخصیت انسان را به کمال برساند که بین او و محیط تعامل و تبادل مناسبی وجود داشته باشد (محمدزاده، ۱۳۹۵). بنابراین سبک زندگی اسلامی سبب ایجاد نوعی اخلاق زیست‌محیطی اسلامی می‌شود که بر اساس آگاهی و شناخت از این اخلاق، رفتارها انجام می‌گیرند.

منابع

- ابراهیمی تبار، ع. و ارجمند، م. (۱۳۹۳). نقش اخلاق محیط زیستی در سبک زندگی انسان، دومین همایش ملی و تخصصی پژوهشهای محیط زیست/ایران. همدان، انجمن ارزیابان محیط زیست هگمتانه، ص ۸.
- اصغری لقمجانی، ص. (۱۳۷۸). تحلیلی بر مباحث مکتب زیست محیطی اسلام. مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست، پاییز ۱۳۷۸، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست. ص ۱۳-۲۷.
- آلبویه، ع. (۱۳۸۸). اجتماع‌گرایی اخلاق عرفانی. مجله نقد و نظر، سال چهاردهم، شماره ۳، ص ۱۷۴-۲۱۲.

- بحرانی، ص.، حقیقت، ل. و زمانی، ز. (۱۳۹۴). نوع رابطه‌ی انسان با خداوند از منظر مولوی، با نگاهی به روایت انواع عبادت از امام علی ع در نهج البلاغه. *فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز*، دوره پانزده، شماره ۱، ص ۱۲۱-۱۴۸.
- بلوچیان طرقي، م. (۱۳۹۴). *حفاظت محیط زیست از دیدگاه اخلاقی، فقهی و حقوقی*. چاپ اول. انتشارات آستان قدس رضوی. ص ۲۵۰.
- توکلی، غ. و عسگری یزدی، ع. (۱۳۸۸). *مبانی اخلاق*. نوشته جورج ادوارد؛ ترجمه توکلی و عسگری یزدی. چاپ دوم، انتشارات سمت. ص ۱۰۴-۱۴۹.
- جاویدان، ف.، دهقان، م.، شمسی گوشکی، ا. و عباسی، م. (۱۳۹۱). تحلیل نظریه رشد اخلاقی کولبرگ با رویکرد قرآنی. *فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق زیستی*، دوره دوم، شماره ۶، ص ۱۱-۴۸.
- جوادی آملی، ع. (۱۳۹۱). بهره‌وری از روزی حلال و شکر نعمت‌های خدا. *مجله پاسدار اسلام*. سال سی دوم، شماره ۳۷۴، ص ۴-۵.
- خوشنویس، ی. (۱۳۸۸). *دینی‌گرایی در علم؛ یک وظیفه‌ی معرفتی*. *فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی*، سال پانزدهم، تابستان ۱۳۸۸، ص ۲۲-۷.
- رضائی قوام آبادی، م. (۱۳۹۱). بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها. *فصلنامه راهبرد، سال بیست و یکم*، شماره ۶۵، ص ۲۳۳-۲۵۷.
- زروانی، م. و خداجویان، ف. (۱۳۸۴). پاسداری از محیط زیست در آیات و روایات. *مجله پژوهش دینی*، شماره ۱۲، ص ۲۵۱-۲۶۶.
- زهتاب یزدی، ی. (۱۳۸۹). *بررسی میزان آگاهی، نگرش و رفتار زیست محیطی اساتید دانشگاه‌های شهر تهران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه پیام نور تهران.
- شاه ولی، م. (۱۳۷۵). آیا کشاورزی پایدار ریشه در توصیه‌های فنی و یا مذهب و فلسفه دارد؟. *مجموعه مقالات اولین سمینار اقتصاد کشاورزی ایران*، فروردین ۷۸ دانشکده کشاورزی زابل، ص ۶۹۲-۶۷۶.
- شاه ولی، م. (۱۳۸۱). تحول رویکردهای حفاظت محیط زیست و منابع طبیعی. *چکیده سمینارهای اعضای هیئت علمی دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز*، ۱۳/۳/۸۱، ص ۴۳-۴۱.
- شاه ولی، م.، و ابراهیمی، ف. (۱۳۹۴). تبیین جغرافیای فنی و معرفتی برای پایداری انجیرستان‌های فارس. *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، سال پنجم، شماره ۱۵، ص ۲۷-۴۱.
- شاه ولی، م.، کشاورز، م. و شریف‌زاده، م. (۱۳۸۶). پارادایم اخلاقی - فلسفی متعالی در پژوهش‌های بحران زیست محیطی. *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، سال دوم، شماره‌های ۴ و ۳، پاییز و زمستان ۱۳۸۶، ص ۴۴-۳۱.
- شبییری، م.، سرمندی، م. و پرهیزگار، ل. (۱۳۹۱). مطالعه میزان رعایت اصول سازماندهی محتوا (توالی، وحدت و مداومت) در تدوین مفاهیم و مولفه‌های آموزش محیط زیست در محتوای دوره دبستانی از دیدگاه آموزگاران شهر تهران و ارائه راهکارهای مناسب برای آن. *مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی*، دوره نهم، شماره ۵، ص ۶۷-۸۱.
- شمسایی، م. (۱۳۷۸). *طبیعت و محیط زیست از دیدگاه اسلام*. *مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست*، تهران، نشر سازمان حفاظت محیط زیست، ص ۲۷۲.
- صادقی، ه. و سبحانی‌نیا، م. (۱۳۹۰). جایگاه شناخت خود در رفتار اخلاقی انسان. *فصلنامه علمی - پژوهشی فصلنامه اخلاق*، سال چهارم، شماره ۱۲، ص ۹-۳۲.
- صالحی، ص. و امام‌قلی، ل. (۱۳۹۱). مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست محیطی (مطالعه مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج). *مجله مسائل اجتماعی ایران*. سال سوم، شماره ۵، ص ۱۲۱-۱۴۸.
- صفاری، آ. (۱۳۸۸). *بررسی میزان آگاهی زیست محیطی زنان خانه‌دار شهر تهران در استفاده و مدیریت منابع طبیعی در ارتباط با توسعه پایدار*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه پیام نور تهران.

- طاهرزاده، ا. (۱۳۸۹). تمدن زایی شیعه. انتشارات لب المیزان، چاپ اول، ص ۳۷۰.
- عابدی سروستانی، ا.، شاه ولی، م. و محقق داماد، م. (۱۳۸۶). "ماهیت و دیدگاه های اخلاق زیست محیطی با تاکید بر دیدگاه اسلامی". فصلنامه علمی، پژوهشی اخلاق در علوم و فناوری، سال دوم، شماره های ۱ و ۲، ص ۷۲-۵۹.
- فتحعلی، م. (۱۳۹۰). نظریه اخلاق زیست محیطی اسلام با تأکید بر آرای استاد مصباح یزدی. مجله معرفت اخلاقی، سال دوم، شماره ۷، ص ۹۷-۱۲۲.
- فلاح، م. (۱۳۹۳). جایگاه اعتدال و میانه روی در سبک زندگی از دیدگاه اهل بیت (ع) با تأکید بر آسیب ها و چالش های اخلاقی. سیاست متعالیه، سال دوم، شماره ۶، ص ۶۹-۸۸.
- قاسمی، م. و قاسمی، م. (۱۳۹۴). تأثیر سبک زندگی اسلامی بر حفظ سلامت محیط زیست. سومین همایش سراسری محیط زیست، انرژی و پدافند زیستی، تهران، موسسه آموزش عالی مهر اروند، گروه ترویجی دوستداران محیط زیست.
- کاظم زاده، م. (۱۳۸۸). "اورژانس برای محیط زیست". باشگاه اندیشه، تاریخ: ۱۳۸۸/۰۴/۲۴، قابل دسترس در سایت:
www.bashgah.net/pages-34127.html
- کاویانی، م. (۱۳۸۸). تربیت اسلامی، گذر از اهداف کلی به اهداف رفتاری. مجله پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم. شماره ۳، ص ۸۱
- کجباف، م.، سجادیان، پ.، کاویانی، م. و انوری، ح. (۱۳۹۰). رابطه سبک زندگی اسلامی با شادکامی در رضایت از زندگی دانشجویان شهر اصفهان. فصلنامه روانشناسی و دین. سال چهارم، شماره ۴، ص ۶۴.
- کی نژاد، م. و بصیرنیا، غ. (۱۳۸۹). تولید علم و فناوری در کشور. انتشارات دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، چاپ اول، ص ۲۴۷-۲۴۶.
- محبوبی، م. و رضانی، ن. (۱۳۹۰). سنجش اخلاق زیست محیطی روستاییان در استان انگلستان. فصلنامه اخلاق در علوم فناوری. سال ششم، شماره ۳، ص ۱۱.
- محقق داماد، م. (۱۳۷۳). طبیعت و محیط زیست از نگاه اسلام. مجله نامه فرهنگ، شماره ۱۳، ص ۷۸-۸۹.
- محقق داماد، م. (۱۳۸۸). تخریب محیط زیست نشانه بی دینی است. دانانیوز، تاریخ دسترسی ۸۸/۱۰/۸۸. خبر: ۴۷۴۱، قابل دسترس در سایت:
<http://dananews.ir>
- محمدزاده، ز. (۱۳۹۵). بررسی سبک زندگی اسلامی بر روابط فردی، اجتماعی و خانوادگی افراد با رویکرد احادیث رضوی. تحقیقات جدید در علوم انسانی، سال دوم، شماره ۳، ص ۱۳-۳۱.
- مدنی، س. (۱۳۸۲). "با طبیعت آشتی کنیم". همشهری، شماره 3034، یکشنبه 7 اردیبهشت 1382. قابل دسترس در سایت:
<http://www.hamshahrionline.ir>
- مصباح یزدی، م. (۱۳۸۷). اخلاق در قرآن. قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). جلد اول، چاپ پنجم، ص ۱۹.
- هاشمی، س. ح. (۱۳۷۷). انسان و طبیعت در قرآن. مجله پژوهش های قرآنی، شماره ۱۵ و ۱۶، ص ۲۴۵-۲۶۹.
- هولمز، ر. ال. (۱۳۸۲). مبانی فلسفه اخلاق. ترجمه: مسعود علیا، تهران، ققنوس، صص ۴۳۸.

- Astalin, P. K. (2011). A study of environmental awareness among higher secondary students and some educational factors affecting it. *ZENITH International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(7), 90-10.
- Bourdeau, P. (2004). "The man-nature relationship and environmental ethics". *Journal of environmental Radioactivity*, 72 (2004): 9-15.
- Shahvali, M. (1994). *Component Analysis of Framer and Graizier Decisions and Attitudes in Two Local Government Shires of New South Wales Australia*. Ph.d. Thesis, p: 221.
- Deuraseh, N. (2009). Maintaining a healthy environment: an Islamic ethical approach. *European Journal of Social Sciences*, 8(4), 524-531.
- Fahlquist, J. N. (2009). Moral responsibility for environmental problems—Individual or institutional?. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 22(2), 109-124.

- Keniger, L. E., Gaston, K. J., Irvine, K. N., & Fuller, R. A. (2013). What are the benefits of interacting with nature?. *International journal of environmental research and public health*, 10(3), 913-935.
- Khalid, F. (2010). Islam and the Environment--Ethics and Practice.
- Larijani, M. (2010). Assessment of environmental awareness among higher primary school teachers. *Journal of Human Ecology*, 31(2), 121-124.
- Löfström, E. (2012). Students' ethical awareness and conceptions of research ethics. *Ethics & Behavior*, 22(5), 349-361.
- Mantatov, V., & Mantatova, L. (2015). Philosophical Underpinnings of Environmental Ethics: Theory of Responsibility by Hans Jonas. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 214, 1055-1061.
- Monserud, B. (2003). *The meaning of environmental ethics in jg bennett's the dramatic universe* (Doctoral dissertation, University of Florida).
- Moore, M., Townsend, M., & Oldroyd, J. (2006). Linking human and ecosystem health: The benefits of community involvement in conservation groups. *EcoHealth*, 3(4), 255-261.
- Nasibulina, A. (2015). Education for Sustainable Development and Environmental Ethics.
- Nath, B. (2009). Instilling Environmental Awareness in Undergraduate University Students. *Environmental Education and Awareness*, 1, 244-253.
- Pretty, J. (2004). How nature contributes to mental and physical health. *Spirituality and Health International*, 5(2), 68-78.
- Saniotis, A. (2012). Muslims and ecology: fostering Islamic environmental ethics. *Contemporary Islam*, 6(2), 155-171.
- Tufa, R. A. (2015). Perspectives on environmental ethics in sustainability of membrane based technologies for water and energy production. *Environmental Technology & Innovation*, 4, 182-193.
- Tyagi, S., Garg, N., & Paudel, R. Environmental degradation: Causes and Consequences. *EUROPEAN RESEARCHER. SERIES A European Researcher*, 2014, Vol.(81), № 8-2.
- Vining, J., Merrick, M. S., & Price, E. A. (2008). The distinction between humans and nature: Human perceptions of connectedness to nature and elements of the natural and unnatural. *Human Ecology Review*, 15(1), 1.